

Limited, 2006. – 227 p. // http://www.google.com/books?id=X3Tb0G1w3G0C&dq=clientelism&source=gbs_navlinks_s. 11. Khanafiah D., Situngkir H. Theorizing Corruption \ papers.ssrn.com from 27.09.09. 12. Murphy K. Shleifer A., Vishny R. Why Is Rent- Seeking So Costly To Growth?// The American Economic Review. – 1993 // jstor.org.

УДК 316.28

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

В. Ковалевський

У статті розглядаються основні підґрунтя дослідження політичних комунікацій. Аналізуються не лише масові комунікації, а й групова комунікація, суб'єкт-суб'єктна та суб'єкт-об'єктна комунікація всіх рівнів, цільова комунікація і комунікаційна структура великих і малих соціально-політичних систем.

Ключові слова: комунікація, комунікативні явища, мовні ігри, інтерація.

The paper analyzes basic principles of a research of political communications. The author reviews not only mass communications but group communication, subject-subjective and subject-objective communication of all levels, target communication and communicative structure of large and small social political systems.

Keywords: communication, communicative phenomena, language games, interaction.

У сучасному суспільстві кількість, форма, зміст і якість комунікативних каналів відіграють дедалі важливішу роль, зокрема у визначенні основних традиційних характеристик політичних систем і функціонування політичних режимів. Сучасні дослідники відносять комунікацію до важливих складових політики країн на будь-якому етапі розвитку технологій, науки і техніки. Соціально-політичний характер комунікації став підставою для включення її у предмет вивчення усього спектру гуманітарних наук, зокрема політичних та соціальних.

Важливість комунікативних досліджень підкріплюється їхніми успішними результатами в соціально-політичних науках, які дозволяють достатньо адекватно описувати та пояснювати дійсність, нові процеси та технології, які доводять власну ефективність на сучасному етапі розвитку держави і суспільства. Неоінституційні підходи провідних західних політологів, зокрема, запропоновані Н. Луманом та Ю. Габермасом, дозволили всі суспільно-політичні процеси і феномени розглянути крізь призму комунікації і зрозуміти їх саме як комунікативні явища. Такі підходи дозволили сформувати нові погляди на суспільство і політику, які сьогодні виявляються більш прогресивними та евристично значимими.

В запропонованій статті розглянемо основні підґрунтя дослідження політичних комунікацій – підходи, які склали основу сучасних комунікативних досліджень. До них відносимо не тільки масові комунікації (ЗМІ та ЗМК), а й групову комунікацію, суб'єкт-суб'єктну та суб'єкт-об'єктну комунікацію всіх рівнів, цільову комунікацію і комунікаційну структуру великих і малих соціально-політичних систем тощо.

Безпосередню увагу до цих процесів проявляли представників концепцій соціальної (а згодом й політичної та масової) комунікації (Г. Лассуелл, П. Лазарсфельд, Ю. Габермас та ін.). Підґрунтям появи таких концепцій стало визнання та обґрунтування декількох аспектів, що стосуються соціальних структур. Перший аспект стосується дискурсивно-семіотичної проблематики – інструментом комунікації виступає мова (як *language*, однією з форм якої є мова як *speech*). З цього починаються дослідження мовної комунікації, народжується поняття «мовних ігор», які визначаються як «сукупність мови й діяльності» [1, с.95], що виступає основою організації дискурсу, у тому числі й політичного. Саме дискурс виявився тією ланкою, що зв'язала категорії комунікації, взаємодії, мови, людину та інтерсуб'єктивність у єдине ціле, виступивши новим ментальним утворенням. Звертання до дискурсів дало змогу відомому теоретику цього напрямку Т. ван Дейку номінувати когнітивні процеси, що лежать в основі комунікативної взаємодії, основною метою досліджень соціальних наук. За ван Дейком дискурс – це комунікація, інтеракція, яка характеризується «складною єдністю мовної форми, значення та дії» і «не обмежується рамками конкретного мовного висловлювання, тобто межами тексту чи самого діалогу» [2, с. 121–122], звільняючись таким чином від чистих лінгвістично, семантично чи соціально зумовлених

параметрів, що включає у орбіту уваги дослідників не тільки змістовні характеристики інтеракційних практик, але й техніко-процедурні особливості формалізації та трансляції дискурсів у тому чи іншому просторі. Сьогодні у межах дискурсивних досліджень ретельно розробляються ситуативні підходи з урахуванням контекстуальних характеристик комунікаційних процесів. Поряд зі становленням дискурсології, зараз активно вивчаються правила інтеракції, засновані на лінгвістичній трансформаційній граматиці (перш за все дослідження Н. Хомського), через що комунікація, що включає інтеракцію та синтаксис (правила), стала підґрунтям інформаційної теорії психології.

У дослідженнях представників структурного функціоналізму комунікативна сфера розглядалася як окрема підсистема суспільства, в залежності й в межах якої реалізуються соціальні дії. Відомий представник цього напрямку Т. Парсонс зазначав, що, врешті-решт, у суспільно-значимій комунікації соціальна дія стає інтеракцією, яка, в свою чергу, «також стає диференційованою та інтегрованою і такою, що формує соціальну систему» [3, с. 422]. В межах цього процесу формалізується повний інформаційний цикл функціонування політичної системи з класичною для інтеракцій петлею зворотного зв'язку і відповідними структурами легітимації (когнітивні моделі) політичних дій. Серед основних методологічних досягнень структурного функціоналізму, корисних з погляду нашого дослідження, слід відзначити запропоновану Т. Парсонсом схему чотирьох основних функцій, необхідних для збереження структури соціальної системи – AGIL (аббревіатура від перших літер категорій: *adaptation* – адаптація, *goal attainment* – цілеспрямованість, *integration* – інтеграція, *latent pattern maintenance* – збереження латентної структури, запас внутрішньої міцності) [4], яка і досі достатньо ефективно використовується у комунікативному аналізі соціально-політичних систем. Такий підхід дозволив дослідникам методологічним чином формалізувати та чітко відокремити для спостереження комунікативну сферу політичної системи від інституціональної, нормативної та культурно-ідеологічної, але в той же час він не враховував багатомірності політичних явищ, які пронизані комунікативними каналами, де самі явища чи феномени, по суті, часто і є комунікацією. Останні зауваження складають сьогодні основу відповідних досліджень і поглядів.

Тим не менше, з другої половини минулого століття комунікація, симетричною моделлю якої є інтеракція, поступово

включається в об'єкт вивчення комплексу соціально-політичних наук, де формалізується в категоріях політичної комунікації (і, зокрема, комунікації масової). Вважається, що початок відповідних досліджень поклала видатна «формула Лассуела», де він запропонував аналізувати комунікативний акт в питаннях: «Хто повідомляє? Що повідомляє? За яким каналом? Кому? З яким результатом?» [5]. Достатньо проста схема комунікації за наявності петлі зворотного зв'язку (доданої в модель Лассуела М. Дефльором) стає схемою реалізації інтеракцій. У спрощеному вигляді цей процес був деталізований Ж.-М. Коттре, який ввів у комунікацію та безпосередню інтеракцію проміжні ланки у вигляді політичних і неполітичних організацій – у вигляді ЗМІ, у процес зворотного зв'язку – у вигляді безпосередніх форм демократії (вибори, референдум). Роль еліт, бюрократії та маси у комунікаційних процесах була предметом дослідження К. Сайнне. Ю. Габермас, звертаючись до проміжних ланок, у своїй теорії «комунікативної дії» акцентував увагу на масовій комунікації, засоби якої «створюють технічні посилювачі мовної комунікації» [6, с. 45], розширюючи та посилюючи її можливості та формуючи щільну комунікативну інфраструктуру. Разом з тим набувала поширення думка, що сучасний розвиток таких комунікаційних систем викликає у масовому суспільстві феномен одномірного мислення, яке «систематично підтримується політиками й постачальниками масової інформації» [7, с. 136]. Зрештою це перетворює політику з діяльності щодо задоволення суспільних потреб у діяльність, яка ці потреби формує (іноді на власний розсуд), через що виникає багато загроз для інституціональної системи демократії. Як показав той же Ю. Габермас, комунікація і дискурс, що народжуються у такому взаємозв'язку дій та розуміння, окреслюють простір свободи демократичного суспільства. Комунікативну дію Ю. Габермас вже визначає саме як символічно опосередковану інтеракцію, яка ґрунтується на інтерсуб'єктивно значимих нормах, що, у свою чергу, структурують поведінкові очікування учасників взаємодії. Такі, певною мірою, ідеалістичні погляди Ю. Габермаса лягли в основу консенсусної та деліберативної моделей демократії.

У межах цих підходів розробляються різноманітні теоретичні моделі комунікації та інтеракцій, особливо щодо сфери зв'язків з громадськістю. Наприклад, Дж. Грюніг і Т. Хант [8] запропонували 4 моделі таких зв'язків, які диференціюються за своєю метою, методами і характером комунікації: публіситі, модель громадського

інформування, двостороння асиметрична модель, двостороння симетрична модель. Крізь призму розуміння комунікації як самореферентної системи найбільш конструктивною та стратегічно адекватною є саме діалогова модель (симетрична), яка поєднує самоспостереження системи із зовнішнім описом; в той час як публіциті є, здебільшого, зовнішньою легітимацією; інформування громадськості являє собою самоопис всередині системи для кореляції поведінки цієї громадськості; а в умовах асиметричного зв'язку опис проблем громадськості нівелує або приховує події всередині державно-владної системи.

Аналізуючи процес концептуалізації комунікативних досліджень, не можна оминати представників теорії інформації, систем та кібернетики, які розробляли закони управління складними системами з багатьма ступенями свободи, до яких належать майже всі соціальні системи. Цей підхід дозволив визначити інформацію (зміст комунікації) як зміну, як міру непередбачуваності та оригінальності, вимірювати кількість інформації із застосуванням жорсткого математичного апарату. Один з основоположників цього напрямку К. Шеннон звернувся до характеристик систем кодування й декодування в комунікації та інтеракції, побудови математичних моделей оптимізації двосторонніх каналів зв'язку, а інший дослідник Н. Вінер об'єктом своєї уваги зробив складні кібернетичні системи, які мали зворотний зв'язок, що забезпечує завершеність інтеракції. В цьому сенсі категорії інформації та взаємодії стали детермінантами будь-якої складної системи, базовими характеристиками її структури. А зв'язувалися вони в єдине ціле саме завдяки комунікації. Цей науковий напрям спирався на досягнення сучасної науки і техніки і, перш за все, на прогрес у розвитку комунікативних технологій і зробив величезний (можливо, навіть визначний) внесок у розробку когнітивних моделей інтеракцій, але й досі він часто нехтується дослідниками гуманітарних наук через свій достатньо складний математичний апарат.

Також філософського та соціологічного осмислення технологічний прогрес набув в іншому науковому напрямі – теоріях постіндустріалізму, які народилися з лав теорій конвергенції, а також регіональних програм соціально-технічного розвитку. Маючи здебільшого прогностичний і здебільшого ідеалізований характер, вони, проте, теж цікаві у контексті предмета нашого дослідження, оскільки надавали інформації та комунікації першорядного значення, звертаючи безпосередню увагу на соціальні аспекти

сучасного технологічного прогресу (Д. Белл та ін.). Так, Дж. Мартін робить висновок що розвиток та застосування результатів прогресу інформаційно-комунікативних технологій покликані впорядкувати соціально-політичні відносини та забезпечити встановлення соціального спокою у суспільстві [9, с. 378]. Водночас, ускладнення та висока щільність інтеракцій, зростаючий обмін всередині соціального цілого створюють умови для народження т. з. «програмованого суспільства» [10, с. 415], яке характеризується високим ступенем мобілізації та постійно зростаючими можливостями соціального вибору, що є результатом збільшення обсягів інформації. А такий інститут демократії, як громадянське суспільство, перебуває у прямій залежності від щільності каналів та відкритості комунікації. Сам процес комунікації стає підґрунтям формування культури та колективної ідентичності, висуваючи на перший план аспекти формалізації та технологізації форми, не зважаючи на зміст комунікації. Окрім конкретних прикладних програм з окремих елементів електронного урядування, взаємодії уряду з бізнесом, громадським сектором та окремими громадянами, цей напрям залишився здебільшого на позиціях футурології і не зміг пояснити більшість сучасних соціально-політичних процесів.

Поєднання постіндустріальних концептуально-методологічних підходів до процесів управління з системними підходами до соціальної сфери дали змогу формалізуватися власне системному напрямку вивчення інформаційно-владних процесів. Видатним представником цього напрямку сьогодні є Н. Луман, який відмічав важливість інформаційно-комунікативних процесів в управлінській сфері, зокрема, сфері реалізації влади. У постіндустріальному суспільстві ці процеси стають основною формою реалізації влади, яка «посилиється в міру збільшення свободи обох сторін» [11, с. 20] (суб'єктів владних відносин), що забезпечується збільшенням інформації й подальшим збільшенням альтернатив поведінки. Така інтерпретація тісно переплітається з підходами, запропонованими синергетикою, за якими для створення структури як єдиного поля чи системи необхідна певна узгодженість інтеракцій у середині комунікаційної структури, що являє собою також корисний методологічний інструмент в аналізі та інтерпретації наявних політико-інтеракційних систем та проблем їхньої оптимізації.

Останнім часом з'являється дедалі більше відповідних досліджень науковців Росії й України. Міцну методологічну базу таких досліджень складають відповідні розвідки російського

дослідника М. В. Ільїна [12], який, зосередившись на дискурсивних особливостях діалектики категорій «поняття» та «розуміння», вивів основні когнітивні схеми для всіх інших категорій та процесів, а також, аналізуючи нові можливості інтеракцій громадян та політичних інститутів, довів тезу про зростання змістовності та складності основних елементів інформаційно-політичних процесів.

Безпосередньо питанням соціально-політичної комунікації присвячені також роботи А. Соколова, у яких розглянуті основні теоретичні положення й умови реалізації комунікацій та інтеракцій у суспільстві; А. Соловійова, аналіз теорій суспільної комунікації якого приводить до розуміння ролі комунікативних процесів у сучасних умовах конкретного суспільного ладу. У роботах В. Іноземцева, М. Вершиніна та багатьох інших аналізуються можливості, надані суспільству й окремому індивідові з розвитком інформаційно-комунікаційної сфери. У свою чергу, інтерес викликають роботи І. Панаріна і Л. Панаріної, в яких акцентована увага на питаннях інформаційних воєн і умовах їхньому запобіганню, у підсумку чого автори виробили конкретні пропозиції щодо оптимізації інформаційної політики. Проблеми, пов'язані з погрозами, що несе із собою прогрес у технологіях керування інформаційними потоками, процеси глобалізації інформаційного простору і небезпеки, пов'язані з цими процесами, розглядаються в роботах А. Панаріна, В. Пугачова, А. Бузгаліна та ін., у яких підкреслюється реальність монополізації інформаційних ресурсів і відповідні маніпуляції зі свідомістю тих, хто цих ресурсів позбавлений. Слід відзначити й роботи С. Парінова, об'єктом досліджень якого хоч і є економічна сфера, але інтерес до яких зумовлений тим, що в них виводяться загальнотеоретичні моделі реалізації інтеракцій в інформаційно-комунікаційному просторі, схеми формування і реагування свідомості на ті або інші інформаційні повідомлення й участь у процесах суспільної комунікації.

Українські науковці зацікавилися проблемами функціонування інформації у суспільстві не так давно, але вже з'являються досить змістовні наукові та науково-популярні праці з приводу тих чи інших складових інформаційного суспільства. Так, в окремих дослідженнях Ю. Левенця аналізуються символічні підстави політики, особливості функціонування інформаційних процесів і політичного управління у сучасних умовах, питання функціонування ЗМІ та ЗМК; праці Л. Нагорної присвячені специфіці вербальної політичної комунікації і

становленню нової політичної дисципліни – політичної лінгвістики. Наявні в українській історіографії й дослідження, присвячені мовним особливостям різних політичних режимів, дискурсивним практикам та особливостям їхнього застосування. Праці українських дослідників Г. Почепцова, В. Королька, Л. Кочубей торкаються питань інформаційної репрезентації, функціонування інформації та образів у суспільно-політичному житті; на проблемах ЗМІ та ЗМК у глобальному зрізі зосереджуються праці О. Зернецької; інформаційна безпека висвітлюється у наукових доробках В. Литвиненка, М. Ожевана; інформаційну політику та інформаційну сферу в цілому досліджує О. Соснін та інші сучасні українські дослідники. Звичайно, що цей перелік можна ще довго продовжувати, оскільки відповідних досліджень дійсно стає багато – захищаються дисертації, з'являються серйозні колективні та індивідуальні монографічні дослідження. Водночас, вже згадані праці свідчать про зростання уваги до цього феномена та підвищення якості відповідних вітчизняних розробок. Наукова дискусія і розвиток відповідних досліджень у черговий раз підкреслюють актуальність вивчення комунікативних процесів та важливість їх результатів для аналізу та впорядкування інформаційно-комунікаційних процесів у межах державної інформаційної політики.

Виходячи із зазначеного, зрозуміло, що представники різних напрямів та наукових шкіл стали останнім часом приділяти значну увагу феномену інформації та комунікації та всіх процесів, що з ними пов'язані (когнітивні та ін.). Інформаційне навантаження в сфері політики зростає, так само як і в сфері політичної науки, яка ще тільки починає приділяти належну увагу інформаційно-комунікаційним процесам, що відбуваються в межах реалізації влади та формування демократичної політики. Значних труднощів на цьому шляху також додає факт відсутності єдиної, категоріально уніфікованої теорії інформаційних процесів (зокрема, теорії інформаційних інтеракцій чи вдосконаленої теорії політичної комунікації), певною мірою зберігається картезіанський поділ наукових підходів у розробках, присвячених дослідженню комунікації й взаємодії, а також їх політичним та інформаційним аспектам.

Запропонована тематика досліджень політичної комунікації на цьому етапі має достатньо умовний та далеко не вичерпний характер, але вже у такому вигляді дає змогу проаналізувати стадії привертання уваги до ролі та місця інформації у суспільно-

політичних процесах, каналів її передачі, а також співвіднесеність цих теорій з розвитком науки і технології. В сучасній гуманітарній (зокрема політичній) науці поки що закладаються тільки основи, концептуально-методологічний базис дослідження інформаційних взаємодій як основоположних комунікаційних процесів та одиниць аналізу, але вже стає можливим диференціювати теоретико-методологічні підгрунття цих досліджень залежно від розуміння змісту і характеру інформації, комунікації та інтеракції. У поданому аналізі не розглянуті підходи представників символічного інтеракціонізму, які останнього часу стають достатньо популярними у науковому середовищі, однак з огляду на важливість та значущість цих концепцій вважаємо за доцільне присвятити цьому окремий аналіз [13].

Так чи інакше, запропонований аналіз дає змогу виокремити наступні наукові традиції, які вплинули і значно збагатили згадані концепції інтеракціонізму, але запропонували власні підходи до процесів комунікації: позитивізм (з усіма його різновидами), біхевіоризм (класичний і постбіхевіоризм), структуралізм (з постструктуралізмом) та інституціоналізм (а також його неінституціональна гілка з розумінням інститутів як відносин). У межах останнього розвивається вже окремий, самостійний напрям – синергетичний, ще не до кінця апробований в гуманітарних дослідженнях.

Проведений короткий аналіз етапів формалізації поглядів на процес комунікації та інтеракції у суспільстві, а також використання останніх досліджень у цій галузі дозволить нам у подальшому виокремити відповідну методологію і сформулювати концептуальні засади комунікаційних досліджень у суспільстві взагалі, а також у полі політичної влади зокрема. Подальше заглиблення в аналіз підходів до соціально-політичної комунікації дозволить простежити логіку формування відповідної методології. Представлені вище наукові підходи і погляди відображають тенденції і основний зміст теоретико-методологічної бази наявних й нині відповідних досліджень. Детальні характеристики цих підходів з виокремлення концептуальних засад і методів досліджень дадуть змогу обрати специфічну методологію для подальших досліджень цих процесів в сучасних умовах технологічного прогресу і особливостей українського соціуму та політики. Саме цим й пояснюється необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

1. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – 312 с. 2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. Сост. В.В.Петрова; Под ред. В.И. Герасимова; Вступ. Ст. Ю.Н.Караулова и В.В.Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с. 3. Парсонс Т. О структуре социального действия / Под общ. ред. В.Ф.Чесноковой; С.А.Белановского. – М.: Академический Проект, 2000. – 879 с. 4. Абельс Х. Проблема социального порядка в социологии Талкотта Парсонса [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/abels_social_order_problem, вільний. – Заголовок з екрану. – Мова: рос. 5. Lasswell Н. Politics: Who Gets, What, When, How. – New York: Meridian Books, 1958. 6. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия // Вестник МГУ. Серия 7. Философия. – 1993. – № 4. – С. 43–63. 7. Маркузе Г. Одномерный человек // Американская социологическая мысль / Под ред. В.И. Добренькова. – М.: Международный Ун-т Бизнеса и Управления, 1996. – С. 121–146. 8. Grunig J.E., Hunt T. Managing Public Relations. – N.Y.: Holt, Rinehart & Winston, 1984. 9. Мартин Дж. Телематическое общество. Вызов ближайшего будущего // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 371–391. 10. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П.С.Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 410–430. 11. Луман Н. Власть / Пер. с нем.: А.Ю. Антоновский. – М.: Праксис, 2001. – 256 с. 12. Ильин М. В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. – М: РОССПЭН, 1997. – 432 с. 13. Ковалевський В. О. Можливості і перспективи застосування інтеракціонізму в аналізі політичних конфліктів // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2009. – Вип. 15. – С. 252–262.